

Verder kijken dan het klaslokaal

<i>0. Inleiding</i>	<i>2</i>
<i>1. Welkom in de leefwereld!</i>	<i>5</i>
<i>2. Waar gaat het over?</i>	<i>10</i>
<i>3. Hoe gaan we daar mee om?</i>	<i>11</i>
<i>4. Hoe organiseren we dat?</i>	<i>12</i>
<i>5. Samen aan het werk!</i>	<i>13</i>
<i>Appendix 1: thema's onderzoeken</i>	<i>16</i>

Begeleiding: Sophie Holierhoek, Eva Legemaate en Dick Rijken.
Tekst, layout, redactie: Dick Rijken, Eva Legemaate, Janine van Buel.

0. Inleiding

Zorg en Onderwijs?

In de Regio Gooi- en Vechtstreek hebben we met een groep¹ gewerkt aan het expliciet omgaan met betekenis rondom zorg en onderwijs. De groep bestond uit ervaringsdeskundigen, ambtenaren en professionals rondom onderwijs en jeugdhulp/zorg. Er waren vier bijeenkomsten en de deelnemers hebben in hun eigen tijd verschillende soorten onderzoek gedaan.

In het traject was het uitgangspunt niet het kijken naar (het verbeteren van) bestaande systemen en manieren van doen, maar naar de leefwerelden van mensen—zowel professionals als jeugdigen en gezinnen. Als een frisse start. Wat speelt er daar op het gebied van menselijke betekenis en waarden en hoe kunnen we daar recht aan doen?

We zijn bij onszelf begonnen

We hebben allemaal onze eigen leefwerelden onderzocht, als onderwijs- of zorgprofessionals, als ambtenaren en als ervaringsdeskundigen. We hebben portretten gemaakt van onze leefwerelden en die met elkaar gedeeld. We hebben vervolgens in die portretten vooral gekeken naar onderliggende menselijke waarden en menselijke betekenis.

*We hebben portretten gemaakt
van onze leefwerelden en die
met elkaar gedeeld.*

In dat nadenken over de leefwereldportretten kwamen we thema's tegen als *veiligheid, vertrouwen, macht, schaamte* en *verwachtingen*. Dergelijke thema's zijn de fundamenteën van de problematiek waar we mee te maken hebben. Ze gaan niet over vorm, of over de manier waarop we in de sector aanbod organiseren. Ze gaan over betekenis op een dieper niveau dat onafhankelijk is van de huidige manier van doen.

Het hele plaatje

In elke situatie kunnen er andere betekenissen en waarden relevant zijn. Wat ons opviel was dat het maken van een leefwereldportret een enorm waardevolle oefening was die het makkelijk maakt om dat betekenisniveau bloot te leggen: 'dat zou iedereen vaker moeten doen'. Even afstand nemen van de details, even de tijd nemen om 'het hele plaatje' te zien en te bevragen.

¹ De groep bestond uit de volgende deelnemers: Sarina Bremekamp-Lotulung, Esmeralda van Hassel, Zeger van Hoffen, Sophie Holierhoek, Yvonne Kok, Eva Legemaate, Bianca Poort, Dick Rijken, Michelle Venema, Hilda Visser-Offinga.

En dat is dan ook het advies dat we hebben voor het omgaan met zorg en onderwijs: laat een team altijd starten met het maken van een of meerdere leefwereldportretten.

De essentie hiervan is dat je start met een **inhoudelijke interpretatie** van de situatie—in de leefwereld. Niet meteen vakmatig analyseren, maar eerst als mens een ander mens zien en horen. Niet direct kijken wat verschillende zorgprofessionals te bieden hebben, maar eerst even de tijd nemen om te begrijpen wat er precies speelt en waar het wringt. Met een breder en dieper beeld van de problematiek om iemand heen, is het makkelijker om te zoeken naar echt betekenisvolle interventies.

Als het op school niet lekker loopt, dan is er vaak ook thuis of ergens anders iets aan de hand. Alle interventies die we kunnen bedenken en uitvoeren, moeten uiteindelijk betekenisvol zijn in de levens van jongeren en gezinnen. Alles draait om die leefwerelden. School is een deel van de leefwereld van jonge mensen, maar nooit het hele verhaal.

Als het op school niet lekker loopt, dan is er vaak ook thuis of ergens anders iets aan de hand.

Methode voor betekenisgericht werken

In deze tekst focussen we op een schoolteam, dat signaleert dat het niet goed gaat met een jeugdige en hierover in gesprek gaat. Wat kan dit team doen om de waarden centraal te stellen? En hoe werk je in zo'n team?

We stellen een eenvoudige werkwijze voor die begint en eindigt in de leefwereld, met vier stappen:

1. Wat is er aan de hand (in de leefwereld)?
2. Waar gaat dat over (benoem betekenisvolle thema's en waarden)?
3. Hoe gaan we daar mee om (met die betekenis en die waarden)?
4. Hoe organiseren we dat (concrete interventies in de leefwereld)?

De eerste en de laatste stap zijn concreet, de tweede en derde draaien om het dieper nadenken over betekenis. De ervaring leert dat dat afstand nemen van de concrete problematiek om even stil te staan bij essentie van bepaalde waarden en emoties (veiligheid, zelfvertrouwen, onzekerheid, angst, waardering, etc.) een goede manier is om op nieuwe ideeën te komen. Niet meteen aan het werk gaan, maar eerst de problematiek dieper begrijpen.

Al deze stappen komen in de volgende hoofdstukken aan de orde. Als afsluiting is er daarna een kort hoofdstuk dat gaat de manier waarop zo'n team zou kunnen werken.

Betekenissthema's

We stellen een eenvoudige werkwijze voor die begint en eindigt in de leefwereld.

1. Welkom in de leefwereld!

Stap 1: 'Wat is er aan de hand?'

Menselijke betekenis en menselijke waarden draaien om emoties, ideeën, principes en overtuigingen. Maar ze zijn ook onlosmakelijk verbonden met de leefwereld van mensen. We *ervaren* in het dagelijks leven meer of minder betekenis. Als we iets belangrijk vinden (denk aan *liefde* of *waardering*), maar het nooit of in geringe mate in ons dagelijks leven ervaren, dan worden we daar ongelukkig van—dan ervaren we een gebrek aan betekenis.

De leefwereld van mensen is alles wat er zich afspeelt in hun dagelijks leven en wat het voor hen betekent. Waar ze zijn, wat of wie er daar nog meer aanwezig zijn, wat ze belangrijk vinden, wat ze doen, hoe ze zich erbij voelen en erover denken, en hoe dit alles betekenis in hun leven creëert—of niet. Leefwerelden zijn typisch gevuld met dingen, gebeurtenissen, mensen, handelingen, ideeën, emoties en oordelen die gedurende de dag onze aandacht vragen en krijgen. De leefwereld is waar waarden en betekenis tot leven komen—of niet. De leefwereld is waar we gelukkig zijn—of niet.

Het is uiteindelijk heel begrijpelijk: als iets een positief verschil maakt in iemands leefwereld, heeft het waarde. Als *veiligheid* een waarde is, dan is die pas goed vormgegeven als mensen zich ook daadwerkelijk veilig voelen.

*De leefwereld van een persoon
is alles wat er zich afspeelt
in iemands dagelijks leven
en wat het voor hen betekent.*

Het begrijpen van leefwerelden stelt ons in staat betekenisvolle producten, diensten en systemen te ontwerpen. Het testen van wat we maken in leefwerelden levert het uiteindelijke oordeel op: worden de juiste waarden daadwerkelijk vormgegeven, of gaat er onderweg iets verloren? Gaat de zorgsector nog genoeg over *menselijkheid*, of is *efficiëntie* belangrijker geworden? Het antwoord op dergelijke vragen vinden we in leefwerelden.

Alles wat we kunnen bedenken en alle interventies die we kunnen doen, zullen uiteindelijk moeten 'landen' in de leefwerelden van jongeren en gezinnen. Wat er gebeurt op school, is daar een onderdeel van, maar de leefwereld van een kind is groter dan het klaslokaal en het schoolplein.

Daarom is het goed om niet meteen te kijken naar wat we kunnen doen met alle beschikbare professionele expertise, maar om eerst even stil te staan bij de leefwerelden van jongeren en de mensen om hen heen. Hoe zien die levens eruit? Wat speelt er? Waar gaat het over? Waar wringt het? Welke kant moet het op?

Om een inzicht in te krijgen in iemands leefwereld, kunnen we die verbeelden in de vorm van een *leefwereldportret*. Dat komt die wereld tot leven.

Maak een leefwereldportret!

Een leefwereldportret gaat nog niet over mogelijke interventies, maar brengt in kaart ‘wat er speelt’ en ‘waar het wringt’. Daarin ligt een mogelijke stip op de horizon, maar dat is dan alleen een inhoudelijk doel, zonder een formulering hoe dat bereikt kan worden. Denk aan ‘minder ruzie thuis’, bijvoorbeeld.

Een portret kan een goede opmaat zijn voor een meer formele en meer gedetailleerde ‘verklarende analyse’ die een meer vakinhoudelijke representatie van een situatie van een jongere kan geven. Maar het portret kijkt meer naar het geheel en minder naar de details: het is een menselijke interpretatie van ‘het hele plaatje’.

Waarom een leefwereldportret?

- ▶ Om beter te begrijpen wat mensen meemaken in hun dagelijks leven.
- ▶ Om te zien wat écht belangrijk is voor hen (denk aan thema’s als vertrouwen, duidelijkheid of veiligheid).
- ▶ Om beter aan te sluiten bij echte behoeften, bijvoorbeeld vanuit jeugdzorg of hulpverlening.
- ▶ Om uit vaste denkkaders te stappen en te kijken naar wat mensen écht nodig hebben.
- ▶ Het doel is dat anderen begrijpen en voelen hoe het is om in die leefwereld te leven.

*Een portret is een betekenisvolle
en herkenbare interpretatie.*

Wat is een leefwereldportret?

Een leefwereldportret laat zien hoe het dagelijks leven van iemand eruitziet en wat daarin belangrijk is. Die insteek kun je *holistisch* of *systemisch* noemen. Het gaat om de manier waarop alles om iemand heen samenhangt en samenwerkt: ervaringen, mensen, groepen, relaties, organisaties, ideeën, emoties en waarden.

Een portret is een **representatie** van iemand of iets. Dat hoeft niet een enkel beeld te zijn, het mogen ook verhalen zijn, of een reeks citaten.

Betekenis staat erin centraal. Welke soorten betekenisgeving zijn cruciaal in de manier waarop alles samenhangt? Het is ook een portret zoals een portrettekening dat is: je krijgt een indruk van iets of iemand, met een **gevoel** erbij.

Een portret is een **betekenisvolle interpretatie** waarin de maker van het portret iets vertelt over het subject. De maker van het portret laat zich ook zien en geeft (!) betekenis. Ook al is een portret voor een deel subjectief, het is ook een **herkenbare interpretatie**. De geportretteerde en mensen uit hun netwerk moeten herkenning ervaring ervaren in het portret: “Dat heb je goed gezien. Dat ben ik.”

Een goed portret communiceert.

Het communiceert inhoudelijk. Het vertelt een verhaal. Dat kan heel groot zijn, of minuscule klein. Het kan de persoonlijkheid van de geportretteerde zijn, of een (deel van een) verhaal over een gebeurtenis. Dit is het ‘hele plaatje’ van iemand’s leefwereld, het holistische beeld. Niemand is te reduceren tot een beroep of een enkele rol in het leven. Een goed portret communiceert de rijkdom van iemands leefwereld in verschillende facetten. Het is ‘het verhaal’ dat verteld moet worden.

Het communiceert emotioneel. Ergens in een portret is er een detail dat ons gevoel aanspreekt. Als een magneet voor onze ogen en voor ons hart. Dat kunnen droeve of sprankelende ogen zijn, een enkele zin of citaat, een korte anekdote, maar ook iets dat je weet over het geportretteerde wat het beeld een emotionele lading geeft. Dan gebeurt er iets waardoor het portret ons raakt. Je herkent het vaak meteen omdat je het voelt, en als je nergens iets voelt, is er geen punctum. Het hoeft geen ‘samenvatting’ te zijn van het studium, het is het gegeven dat de meeste emoties losmaakt.

Het is ook een interpretatie van de maker van het portret, met keuzes en accenten. Een menselijke, deels subjectieve interpretatie. Wat opvallend lijkt, of belangrijk, krijgt nadruk. Dat iemand een paar keer per dag eet, is niet interessant, maar als iemand de hele dag nadenkt over eten en er heel precies mee omgaat, dan zegt dat iets. Dat wil je dan laten zien in een portret—omdat het betekenis heeft.

Een leefwereldportret communiceert inhoudelijk en emotioneel

Hoe maak je een leefwereldportret?

Leer iemands leefwereld kennen, met al het lief en het leed dat erin speelt, kies wat je erin belangrijk vindt, en maak een portret waarin een rijk beeld van de leefwereld naar voren komt, maar waarin ook de conflicten en de pijnpunten duidelijk zijn. Vaak kies je als team ervoor om van meerdere mensen de leefwerelden te gaan onderzoeken (een jongere, vrienden, familie, etc.).

Om een portret van iemand’s leefwereld te maken, kun je bijvoorbeeld in een gesprek concrete vragen stellen over emoties en dilemma’s in de dagelijkse ervaring (“waar ben je bang voor?”, “voel je je wel eens onzeker?”), maar je kunt ook vragen naar een verhaal over ‘een typische dag’, of naar ‘het leukste of meest irritante moment van de afgelopen maand.’

Het klinkt wellicht moeilijk of lastig, maar in de praktijk blijkt dat mee te vallen. Als je oprecht nieuwsgierig bent, zonder oordeel of sturing, dan zijn mensen vaak bereid om eerlijk en open over hun leven te vertellen.

Waarnemen: luisteren, kijken, denken en voelen

Ga in gesprek, stel vragen. Let ook op wat iemand niet zegt, maar laat zien in gedrag of gezichtsuitdrukking. Wees open en nieuwsgierig. Je bent op zoek naar betekenis, niet naar oordelen of oplossingen. Er is geen goed of fout, je

wilt vooral en oprecht begrijpen wat er speelt in iemands leven. Mensen willen vaak oprecht gezien en gehoord worden. Dit is een moment waarop dat kan.

Stel open en persoonlijke vragen.

Hieronder een aantal onderwerpen en vragen die je erover zou kunnen stellen. Zie de lijst als een handreiking, maak keuzes als de tijd beperkt is, en gebruik vooral je gevoel voor de situatie en voor de persoon. Niet alles hoeft aan de orde te komen. Geef ruimte voor iemands eigen interpretatie en verhaal.

Dagelijks leven

Hoe ziet een typische doordeweekse dag er uit? En een zaterdag of een zondag? Waar kom je vaak? En hoe is het daar? Welke objecten betekenen veel voor je? Op welke plekken ben je het vaakst en waarom? Ben je vaak thuis of ben je veel onderweg?

Algemene houding in het leven

Waar hoop je op? Waar ben je bang voor? Wat wil je nog doen in de toekomst? Waar maak je je zorgen over? Waar word je blij van? Waar ben je trots op? Waar schaam je je voor? Wat is je favoriete product in je leven en waarom? Wat verwacht je van 'de buitenwereld'? Wat heb je 'de buitenwereld' te bieden? Waar en hoe leer je meest?

Mensen willen vaak oprecht gezien en gehoord worden. Dit is een moment waarop dat kan.

Zingeving

Spelen religie of spiritualiteit een grote rol in je leven? Hoe krijgt dat dan vorm? Wat is écht belangrijk? Waar leeft iemand voor? Hoe ga je om met moeilijke morele vragen? Met wijsheid? Heb je een levensmotto? Wat zijn veelvoorkomende hindernissen?

Problematiek

Welke lastige kwesties spelen een rol in je leven (bij jezelf of bij anderen in het gezin of op het werk)? Hoe ga je daarmee om? Wat vind je belangrijk in de manier waarop je omgaat met problematiek? Wat *hoop* je te krijgen van jeugdzorg? En wat *verwacht* je te krijgen van jeugdzorg? Waar ben je bang voor?

Mentale modellen

Hoe zie je jezelf, hoe zie je anderen in het gezin (in het geval van een jongere of ouder) of mensen die je vaak ziet of met wie je samenwerkt? Hoe zie je de wereld? Wat verwacht je van de wereld, wat mag de wereld van jou verwachten? Heb je specifieke talenten of beperkingen?

Emoties

Hoe ziet je gevoelswereld eruit? Welke emoties komen vaak langs? Ben je vaak vrolijk? Waar word je eigenlijk vrolijk van? Of ben je vaak verdrietig, bang of teleurgesteld? Zo ja, wanneer dan? Hoe ga je om met je emoties? Wat doe je als het allemaal even teveel is? Hoe uit je je blijdschap alles lekker gaat?

Sociale netwerk

Wie zijn je beste vrienden en wat doen jullie samen? Wie is er echt belangrijk in je leven? Met wie is er veel contact en hoe gaat dat? Wie app je het vaakst? Wie

vraag je om advies als je met een persoonlijk dilemma worstelt? Wie zijn je helden? Wie vertrouw je het meest? Bij wie kun je terecht voor advies of troost? Met wie is het altijd leuk?

Media en betekenis

Waar haal je informatie vandaan? Zit je op social media? Hoe gaat het daar? Waar haal je kennis vandaan? Hoe en waar leer je als je iets wilt weten?

Je zult merken dat je al snel een idee krijgt van de belangrijkste componenten van de beleving van mensen rondom jeugdzorg. Vraag daar vooral op door: check of ze dat zelf ook herkennen, vraag om meer details, of om andere emoties die ermee samenhangen. Als je een aantal thema's denkt te hebben ontdekt die mensen zelf ook herkennen, vraag dan ook nog even "Heb ik nog iets gemist?".

Kijk naar het hele plaatje

Kijk vooral niet alleen naar een specifiek probleem (zoals wachttijden of hulp), maar naar de hele leefwereld: wonen, school, werk, gezin, relaties, vrienden/vriendinnen, liefdespartners, organisaties en instanties, contacten met de overheid, etc.

Maak een portret!

Laat zien wat je als maker belangrijk vindt in iemands leefwereld. Wat wil je dat anderen snappen over deze leefwereld?

Er is geen vast format voor een leefwereldportret. Je kunt werken met beelden, met anekdotes, met tijdschema's, met citaten van iemand, met audio, met video, etc. Als de vorm maar past bij de maker en bij de geportretteerde. Laat in het portret zowel het geheel als specifieke aandachtspunten aan de orde komen. Als jullie allebei het gevoel hebben dat de belangrijkste aspecten van de de leefwereld in beeld komen, dan is het goed. Maak het allemaal niet te lang en te groot en hou het scherp.

*Laat zien wat je als maker belangrijk
vindt in iemands leefwereld.*

*Wat wil je dat anderen snappen
over deze leefwereld?*

2. Waar gaat het over?

Deze stap is gericht op het identificeren *van betekenisthema's* die een centrale rol spelen in iemands leefwereld. **Stel jezelf de vraag 'waar gaat deze leefwereld over?'** en let dan goed op emoties (die je kunt voelen) of waarden (wat mensen graag zien in hun leefwereld). Denk aan thema's als *vertrouwen, angst, waardering, identiteit, veiligheid*, etc. Verschillende leefwerelden staan in het teken van verschillende betekenisthema's.

Met deze stap ga je, vaak als team, op zoek naar de fundamenteën van menselijke betekenis in leefwerelden. Als een jongere zich terugtrekt omdat hij *bang* is voor kritiek van anderen, dan moet er misschien gewerkt worden aan *zelfbeeld*, aan *weerbaarheid*, of aan *sociale vaardigheden*. Het goed begrijpen welke emoties centraal staan en waar ze vandaan komen, is cruciaal.

Probeer abstracte thema's te vermijden. Als je een thema niet kunt voelen of beleven, is het waarschijnlijk te abstract. Een goed voorbeeld hiervan is *sociale cohesie*. Niemand voelt zich ooit 'sociaal cohesief', het is een ambtelijke term. Een beter thema is *betrokkenheid* of *verantwoordelijkheid*. Dat zijn heldere gevoelens die iedereen kent. Net als *zelfvertrouwen, waardering, angst, plezier, verlangen, gezien worden, risico nemen, autonomie*, etc.

Benoem een handvol thema's die het belangrijkste lijken te zijn. Een of twee is wat weinig (er is altijd wel meer aan de hand) en vijftien is wat veel. Gebruik vooral je intuïtie. Praat erover met andere teamleden, met de persoon zelf. Zijn dit de belangrijkste thema's? Hebben we nog iets gemist?

*Als je een thema niet kunt voelen of beleven,
is het waarschijnlijk te abstract.*

De thema's die je benoemt worden een ijkpunt voor al het verdere denken over oplossingen of interventies.

Verdiep je ook in de thema's die je benoemd hebt. Wat is de essentie van een thema? Hoe werkt het in de praktijk? Met welke andere thema's heeft het relaties? Voorbeeld: Wat is *zelfvertrouwen* precies? Hoe werkt het? Hoe komt het tot stand en wat is het effect ervan? Wat zijn de relaties met thema's als *waardering* of *autonomie*? Dit kun je alleen doen, of met je team. Kijk naar de wetenschap, naar de kunsten, naar filosofie, naar andere situaties waar ze een rol spelen (hoe gaan mensen er daar mee om?), naar je eigen ervaringen ermee (wanneer was je zelf voor het laatst *onzeker* of *bang*?). Zie hiervoor ook de appendix, waarin het onderzoek doen naar thema's centraal staat.

De inhoudelijke discussie die je met elkaar erover voert, is de kern: hebben we het allemaal over hetzelfde als we bepaalde woorden of begrippen gebruiken? Zijn er thema's die belangrijker of bepalender zijn dan andere? Zo ja, waarom?

Deze stap eindigt met een lijst van menselijke betekenisthema's en vaak ook veel relaties ertussen (voorbeeld: zelfbeeld - zelfvertrouwen - waardering). De discussies die je er samen over voert, verdiepen het begrip van de thema's en hun onderlinge relaties.

3. Hoe gaan we daar mee om?

Door het nadenken over betekenisthema's activeer je in je eigen en in elkaars bewustzijn associatievelden die het je makkelijk maken om nieuwe manieren te zoeken om er mee om te gaan. Dat is dan ook de essentie van deze stap: hoe ga je er mee om, wat kun je doen?

Deze stap gaat over het 're-framen' van de problematiek op basis van het inhoudelijke onderzoek van de vorige stap. Door het benoemen en onderzoeken van menselijke betekenisthema's zijn we inmiddels ver verwijderd van kijken vanuit de bestaande kaders en de gangbare manieren van doen.

In dit stadium is de vraag: als we de verschillende thema's serieus nemen, waar zouden we dan naartoe moeten werken? Het gaat dan vooral om doelen, om een richting van ontwikkeling die een positief verschil kan maken in de onderzochte leefwereld(en). Als een jongere op school slecht presteert vanuit een gemankeerd zelfbeeld, dan moet er iets met dat zelfbeeld gebeuren. Dat is dan een doel, een richting. En dus ook een manier van kijken naar de problematiek, oftewel een nieuw frame.

Om dit te doen kun je het beste rustig naar de lijst met thema's kijken en vooral ook naar combinaties tussen thema's en dan (met je teamleden samen) op zoek naar vruchtbare aanknopingspunten.

In dit stadium is de vraag: als we de verschillende thema's serieus nemen, waar zouden we dan naartoe moeten werken?

Meestal komen er tijdens zo'n (gezamenlijk) denkproces meerdere frames naar voren. Zoek dan vooral naar combinaties van frames die elkaar kunnen versterken. Bijvoorbeeld: als <frame 1:> een jongere gebaat is bij meer *zelfvertrouwen* en <frame 2:> iets meer *ontspanning* nodig heeft tegen de *stress* die ervaren wordt, dan kun je denken aan <frame 3:> het zoeken van een sport met *goede coaching* en een *gezellige sfeer* om zowel aan *zelfvertrouwen* en *ontspanning* te werken.

Idealiter is de uitkomst van deze stap een handvol doelen en frames die op een coherente manier samen kunnen gaan. Ze zijn helder verbonden met de betekenisthema's, en lijken een uitweg te bieden uit de problematiek die in het leefwereldportret naar voren kwam.

Een goed frame wijst duidelijk naar een oplossingsrichting met daarin nog voldoende ruimte voor de precieze invulling ervan in de leefwereld. Als 'werken aan ontspanning' een frame is, dan is een duidelijke richting, maar dat kan nog op veel manieren ingevuld worden.

We benoemen op deze manier een scheiding tussen inhoud (doelen) en vorm (hoe bereiken we die?). Dat laatste doen we in de volgende stap.

4. Hoe organiseren we dat?

In deze laatste stap keren we helemaal terug naar de concrete leefwereld. Wat is er daar mogelijk?

Dit is het moment waarop we de verschillende doelen gaan proberen te bereiken met de middelen die voorhanden zijn. Moet er op school iets georganiseerd worden? Wat kan er gedaan worden in het gezin, in de familie, of in de vriendenkring? Of is er professionele hulp nodig als schuldhulpverlening, verslavingszorg, psychotherapie, etc?

Dit is ook het moment dat we juist wel kunnen kijken wat er mogelijk is binnen bestaande kaders. We zijn er alleen anders naartoe gegaan, met wellicht ook interventies waar we in eerste instantie misschien niet aan gedacht zouden hebben.

Ieder zijn eigen vak met eigen ambachtelijkheid, maar wel geworteld in een breed en diep begrip van de leefwereld.

Dit is ook het moment dat we juist wel kunnen kijken wat er mogelijk is binnen bestaande kaders.

5. Samen aan het werk!

De voornaamste uitkomst van ons gezamenlijke denkproces (als groep, zie ‘inleiding’) was het idee dat het omgaan met een casus vooral gaat over het omgaan met een mens—de jongere. En dat we te vaak te snel willen springen naar bestaand aanbod van professionele hulpverlening—waardoor ‘het hele verhaal’ niet aan de orde komt.

Wij zien een grote meerwaarde voor een allereerste interpretatiestap die helemaal in het teken staat van menselijke betekenis. Een meer ‘technische’ of verklarende analyse kan altijd nog, maar even stilstaan bij het zoeken naar de essentie van de situatie betaalt zich altijd later terug.

En zo kwamen we uit bij het gebruiken van een techniek die we allemaal zelf als oefening hadden gedaan: het maken van een leefwereldportret, zoals hierboven beschreven.

Hieronder presenteren we een aantal handreikingen voor het maken van leefwereldportretten gebaseerd op ons eigen onderzoek en op de menselijke thematiek die uit onze eigen leefwereldportretten naar voren was gekomen.

Veel van de betekenisthema’s zijn herkenbaar in de onderstaande lijst met frames/aanbevelingen: *veiligheid, vertrouwen, openheid, schaamte, autonomie, macht, keuzes maken, verwachtingen*, het zijn allemaal betekenisthema’s die belangrijk zijn voor een goed resultaat.

En zo kwamen we uit bij het gebruiken van een techniek die we allemaal zelf als oefening hadden gedaan: het maken van een leefwereldportret.

Doe het vooral met een team

Het maken van een portret doet ‘het team’: een groep mensen waarvan de samenstelling per school verschilt—omdat elke school anders is. Vaak zal het gaan om een leerkracht of mentor, een intern begeleider of ondersteuningscoördinator, een school-maatschappelijk werker of jongerenwerker. Maar ook de jongere zelf of andere mensen uit het systeem om de jongere heen kunnen erin betrokken worden.

De eerste vraag is dan: van wie maken we een portret? Van een jongere? Van een of meerdere gezinsleden? Van het gezin als geheel? Of ook van het sportteam of van een vriendenclub? Deze keuze is de moeite van een discussie in het team waard. Hier is geen algemeen antwoord op te geven. Intuïtie speelt een sleutelrol, net als beschikbare tijd en mensen. En het kan ook stap voor stap: in een portret van de leefwereld van een jongere komen specifieke gezinsleden in beeld van wie een portret ook wenselijk is. Dan besluit je met elkaar dat je nog extra portretten gaat maken.

Samen portretten maken!

0. Maak een goed team

Denk even goed na over wie er in het team aan het werk gaan. Hoeveel mensen? Welke achtergronden? Zijn er mensen die al wat ervaring hebben met betekenisgericht denken of werken? Doen er mensen mee uit het systeem rondom de jongere of uit hun leefwereld? Is iedereen er altijd bij of soms wel en soms niet? Hoe verdeel je de taken? Wie coördineert er of voert de regie over het proces?

1. Veiligheid en vertrouwen

Het maken van een portret is een kwetsbare activiteit. We moeten eerlijk tegen elkaar zijn en dat ook aandurven. Dat kan alleen als we elkaar vertrouwen en ons veilig voelen. Bespreek met elkaar hoe veiligheid en vertrouwen gewaarborgd worden. Dit geldt zowel voor de relatie tussen professionals en jongeren of mensen om hen heen als voor de relaties tussen de verschillende professionals.

2. Openheid en schaamte

Er gaat van alles en nog wat niet goed, we maken allemaal fouten en er is genoeg om je voor te schamen. Dat kan op gespannen voet staan met gewenste openheid. Bedenk samen een manier om om te gaan met openheid en schaamte, maak daar afspraken over en stel die bij als dat nodig of gewenst is.

*Het maken van een portret
is een kwetsbare activiteit.*

3. Autonomie, macht en keuzes

Overall zijn er machtsrelaties. Tussen ouders en kinderen, tussen onderwijsprofessional en scholieren, tussen professionals en gezinnen, tussen managers en professionals. Erken dat die er zijn. Bespreek ze met elkaar: welke machtsrelaties zijn er, waar moeten we voor oppassen, wie is op welke manieren autonoom? Hoe wil een jongere het liefst het eigen verhaal vertellen? Wat zou volgens een jongere zelf een goede eerste stap zijn?

4. Plek en sfeer

Het maken van een portret is persoonlijk. Veel is onduidelijk, veel moet verkend worden voordat we het erover eens zijn. Het maakt echt uit waar je dat doet en hoe je er (letterlijk) bij zit. Denk hierover na. Maak de situatie uitnodigend, prettig en inspirerend. Ook hier speelt de eerder genoemde veiligheid een rol.

5. Verwachtingen

Ga niet meteen aan het werk en allemaal van alles en nog wat roepen. Het is goed om eerst een rondje te doen over verwachtingen over rollen en bijdragen. Verstaan we allemaal hetzelfde onder de termen die gebruiken als we spreken? Met name voor bijvoorbeeld jongeren zelf is het cruciaal dat voor hen duidelijk is welke rol zij spelen in het maken van een portret.

Speelt er nog iets dat hierboven niet genoemd is? Er zijn ongetwijfeld nog meer dingen die je beter even met elkaar kunt afstemmen. Heb het daar met elkaar

over. Liever meer spelregels samen maken en daar later van afwijken dan er maar van uit gaan dat alles vanzelf wel goed komt.

Gebruik de voorgaande thema's als perspectieven om mee te kijken. Je kunt zelfs een rollenspel spelen, met die perspectieven als rollen. Wij hebben dat gedaan tijdens discussies: iemand was 'macht', iemand was 'veiligheid', etc. en gaf telkens vanuit dat perspectief commentaar in de discussie.

Appendix 1: thema's onderzoeken

De betekenisthema's die we onderzoeken zijn vaak grote thema's, die we enerzijds allemaal wel uit ons eigen leven kennen, maar waar we vaak niet of nauwelijks bij stilstaan. Neem 'schaamte'—we weten allemaal wel zo ongeveer wat het is, maar denk er eens verder over na: hoe voelt het, hoe werkt het, hoe komt het tot stand, hoe gaan mensen er mee om?

Thema's

Een thema is een dynamisch psychologisch en/of sociaal construct dat inzicht biedt in de motieven achter menselijk gedrag. Juist vanwege dat laatste zijn thema's zo belangrijk in het denken over verandering—uiteindelijk moeten we begrijpen wat er zich onder de oppervlakte afspeelt in de dynamiek van betekenissen in een veld van problemen en problematiek.

Groepen thema's hebben vaak interessante onderlinge verbanden. Zo bestaan er veel onderlinge relaties tussen de concepten als 'angst', 'risico', 'vergeving', 'straf', en 'moed' en het is juist vaak het nadenken over dergelijke clusters van begrippen waardoor een dieper begrip van de thematiek ontstaat.

We kunnen een thema in zijn algemeenheid doordenken: wat is het eigenlijk voor begrip, wat kenmerkt het, wat is de essentie?. Wat is de interne structuur ('veiligheid' kan gericht zijn op een doel)? Met welke andere begrippen zijn er operationele relaties ('ambitie' als thema vaart wel bij 'zelfvertrouwen')? Maar we kunnen ook kijken naar specifieke situaties. Welke *ambities* leven er bij de medewerkers van de dienst communicatie en hoe gaan ze er mee om?

Het nadenken over thema's is een verdiepende pas op de plaats, die het denken voorbereidt op het formuleren van nieuwe frames vanuit thematiek.

Hoe voelt het, hoe werkt het, hoe komt het tot stand, hoe gaan mensen er mee om?

Bij het onderzoeken van een thema zijn er twee dingen waar je mee kunt werken:

1. **Waar ga je naar op zoek?** Wat wil je leren over een thema? Dit komt hieronder bij A (zoek naar structuur) en bij B (zoek naar dynamiek) aan bod.
2. **Op welke manieren kun je onderzoek doen?** Dat komt hieronder bij C aan bod (verschillende onderzoeksmethoden).

Til er niet te zwaar aan. Er is geen goed of fout onderzoek. Het gaat er vooral om dat je je verdiept in een thema en vertelt over je zoektocht aan anderen die een ander thema hebben onderzocht. Volg je gevoel, je intuïtie en je nieuwsgierigheid!

A. Structuur van thema's: wat is het, wat speelt er een rol?

Als we kijken naar de interne structuur van thema's, dan kunnen we aandacht besteden aan verschillende aspecten ervan (zie de lijst hieronder). Ze zijn bijna nooit allemaal tegelijkertijd relevant, maar er zijn er altijd wel een paar die eruit springen. *Angst* is bijvoorbeeld met name fysiek en emotioneel, en *keuzes maken* kan spiritueel zijn, of cognitief, of motivationeel. Zie de lijst vooral als een checklist van aspecten waar je op kunt letten.

Spiritueel: Raakt het thema aan iemands essentie of aan diepe overtuigingen of waarden?

Emotioneel: welke emoties spelen een rol bij het thema en hoe dan?

Cognitief: welke mentale modellen, denkprocessen, leerprocessen of kennis spelen een rol in een thema?

Motivationeel: welke persoonlijke doelen spelen een rol of zouden dat misschien meer kunnen doen?

Fysiek: heeft het thema voor de hand liggende lichamelijke of biologische aspecten?

Sociaal: spelen andere mensen een rol in the thematiek en welke menselijke relaties zijn het meest relevant?

Contextueel: in hoeverre is een thema noodzakelijkerwijs afhankelijk van de context waarin mensen het beleven? Zijn er omgevingsfactoren die een rol (kunnen) spelen?

B. Dynamiek van thema's: van het een naar het ander

Menselijke beleving is altijd in beweging, van het ene moment in het andere. *Betrokkenheid* bij iemand veroorzaakt *motivatie* om te willen helpen, maar als je niets kunt doen, dan schiet dan al snel door naar emoties als *frustratie* of *machteloosheid*. Emoties maken plaats voor andere, ideeën groeien als er geleerd wordt. Naast de interne structuur die we hierboven bespraken is er de *dynamiek* van en rondom een thema.

Causaliteit en intensiteit

Hoe verandert de beleving als gevolg van gebeurtenissen, gevoelens of denkprocessen? Welke oorzaak-gevolg relaties zijn er? Maakt meer zelfvertrouwen mensen altijd minder angstig? Hoe kan zelfvertrouwen versterkt worden? Begrip van de manier waarop thema's in elkaar overgaan en elkaar opvolgen kan een belangrijk aangrijpingspunt zijn voor verandering.

Ook intensiteit kan een cruciale rol spelen—een beetje angst kan motiverend werken, maar teveel ervan kan totaal verlammen. Leet daar ook goed op. Welke factoren hebben een positieve of negatieve invloed op bepaalde gevoelens? Mooie voorbeelden zijn te vinden op bijvoorbeeld <http://www.emotionalcompetency.com> met prachtige diagrammen voor thema's als 'fear'.

C. Thematisch onderzoek: hóe doe je dat?

Thema's kunnen op verschillende manieren onderzocht worden. Hieronder een aantal (aan de praktijk ontleende) manieren om inzicht in menselijke en sociale thematiek te krijgen.

Wetenschappelijke literatuur

Er is veel te leren van de wetenschap, maar dat blijkt in de praktijk lastiger dan verwacht. Wetenschappelijke databases doorzoeken met 'ambition' of 'fear' als zoekvraag levert duizenden resultaten op, waarvan de meeste te specifiek zijn en nauwelijks bijdragen aan een dieper inzicht in het algemene concept. Soms zijn inleidende teksten uit studieboeken beter geschikt voor ons doel dan gespecialiseerde wetenschappelijke artikelen. Als het echter wel lukt om een goede bron te vinden, dan kan dat zeer informatief en inspirerend zijn. Ook kunnen sommige modellen zeer effectief zijn in het helpen nadenken over complexe conceptuele verbanden.

Je kunt ook met ChatGPT werken om hier vragen over te stellen als "welke wetenschappelijke theorieën zijn er over schaamte?" en daarna doorklikken naar bronnen voor meer verdieping. Ook wikipedia is vaak een goed begin.

Filosofie

Filosofie is een goed startpunt voor thema's. Sommige filosofen besteden heel veel aandacht aan specifieke onderwerpen, zoals Marx met 'vervreemding', of Feinberg met 'verantwoordelijkheid', of vele moderne denkers die zich uitspreken over 'de ander'. Ook hier zijn ChatGPT en wikipedia goede startpunten.

Kunsten

De kunsten zijn een krachtig startpunt voor menselijke thematiek omdat ze universeel inzicht kunnen bieden in de vorm van concrete beelden en verhalen. Muziek, schilderijen, films, ze kunnen specifieke emoties opwekken die verbonden zijn met thema's en kunnen daardoor sterk bijdragen aan een meer op gevoel gericht begrip van thematiek. Ken je een beeld, een song, een film die een thema behandelt? Een prachtig voorbeeld is de film 'The Dead' van John Huston, waarin het gevoel van 'verlies' op indrukwekkende wijze wordt vormgegeven.

Persoonlijke ervaring

Verrassend genoeg is ook de eigen persoonlijke ervaring een goede bron van inzicht. Uitgaand van concrete ervaringen uit het eigen leven ('wanneer was ik heel bang?'), kan gereflecteerd worden op het hoe en wat van die specifieke beleving. Hoe voelde het? Waar dacht ik aan? Wat zorgde er voor verandering? Wat deed ik precies? Speelden andere mensen er een rol in? Als een groep van vier of vijf mensen terugdenkt aan de eigen ervaringen rondom een thema en daar gezamenlijk op reflecteert, dan levert dat altijd veel op.

In specifieke situaties

Zijn er situaties anders dan waar we mee begonnen waar je het thema tegenkomt? Bijvoorbeeld: bergbeklimmers zijn sterk gericht op 'vertrouwen' omdat ze letterlijk en figuurlijk elkaars levens moeten kunnen redden. Vanuit vakgebieden als de culturele antropologie zijn er veel methoden en technieken beschikbaar om mensen en concrete situaties te bestuderen en te observeren

vanuit een helder (thematisch) perspectief. Ga met iemand praten, of probeer te observeren hoe mensen met een thema omgaan.

D. Tips

Een andere snelle en vaak effectieve methode is het op zoek gaan online naar citaten van grote denkers over een thema. Met name het zoeken naar citaten van kunstenaars is vaak erg inspirerend. Voorbeeld: google met 'ambition art quotes'. Bruikbare websites zijn bijvoorbeeld: <http://quote.robertgenn.com/> voor kunstgerelateerde citaten.

Tenslotte blijkt het zoeken naar synoniemen ook een heel goed startpunt te zijn voor het onderzoeken van thema's. Kijk bijvoorbeeld naar <http://www.synoniemen.net> of naar <http://thesaurus.com/>. Dergelijke sites geven inzicht in gerelateerde begrippen en een discussie over de precieze verschillen tussen verschillende concepten is altijd zeer vruchtbaar.

Pas op!

Het is belangrijk om niet in de val te trappen om 'compleet' te willen zijn. Het doel van het thematische onderzoek is om nieuwe oplossingsrichtingen te gaan zien, niet om wetenschappelijk correct of compleet te zijn. Reframing is geen zoektocht naar waarheid, maar naar inspiratie.